

Szubjektív lábjegyzetek a valósághoz, amelyben a végjáték kezdete folyt

(recenzió)

Csorba Béla: Egy végjáték kezdete, Kissebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány, OSIRIS – BIP, Budapest, 2002, 116 o.

1999 Szerbia történetének egyik legfontosabb éve, nem véletlen, hogy az akkori történések kapcsán érdekesek a naplók. Persze ez az év nem csak szerb, hanem vajdasági magyar szempontból is fontos. A magyarul olvasók már megismerhették Hódi Sándor: Jugoszlávia bombázása (Lélektani és politikai reflexiók, Tóthfalú, Logos, 1999) című könyvét, és bizonyára a szerb értelmiségiek íróasztalfiókjaiban is lapulnak még az erről az időszakról szóló naplók. Érdekes Csorba Béla könyvét odatenni a már megjelentetett napló mellé, és hagyni, hogy feleseljenek egymásnak a szövegek, vagy kiegészítsék egymást és fakuló emlékeinket.

Csorba Béla könyve az egy szuszra olvasandó könyvek közé tartozik. Nem csak azért, mert dicséretesen rövid, és mert a szerző lényegre törően fogalmaz, hanem azért is, mert stílusa élvezetes, ötletes, érdekes. Sajnos nem tudjuk, hogy igazából milyen hosszú az eredeti kézirat, mert az előszóból kiderül, hogy egyes részeket, amelyek megjelenéséhez még nem ért meg az idő, kihagytak a könyvből. A szerző sok szokatlan kifejezéssel él, amelyeket a helyzet abszurditásának megjelenítésére komponált (pl. "hadügyér", "hazugságmalom" stb.). Néhol népies ízű szavakat használ, máshol irodalmi magasságokba emelkedik a szöveg, hogy azután filozófiai mélységekbe szálljon alá. Itt-ott néhány szaftos trágárság vagy obszcén szó tarkítja a művet. Mindez a többnyire ironikus hangvételű elbeszélésbe ágyazódik. Viccek, anekdoták teszik még érdekesebbé a szöveget. Az olvasó minden alapélményből kap ízelítőt, megmosolyoghatja az emberi hülyeséget, hogy aztán rajtuk bosszankodjon, vagy felettük ámuldozzon, esetleg szomorkodjon. Bosszankodni lehet még egy-egy elíráson, ill. következtelen névhasználaton (pl. Maevica, Majevica), de nem érdemes, mert nem érintik a könyv lényegét, az viszont nagyobb baj, de szintén nem érdemes bosszankodni rajta, hogy a könyvkötés nem bír ki egy végigolvasást

sem, pedig az jó volna. Tudjuk, hogy a napló szubjektív, azonban ez a könyv nagyon-nagyon Csorba Béláé. Benne van kiolthatatlan hajlama a kriticizmusra, politikai (VMDP) állásfoglalása, magyarsága, értelmiségi volta, temerinisége, apai, gyermeki érzelmei, és még ki tudja mi minden. A napló egyben eszköz is Csorba Béla kezében ahhoz, hogy kiemelkedjen a mindennapok banalitásából, az intellektualitás és moralitás általa érvényesnek tartott magaslatára (Kanttal szólva a csillagos ég felettem, az erkölcs bennem). Bizonyos mondatok reménytelenséget sugallnak, mások – igaz ritkábban – reményt. A bejegyzések sorozata akár egy kisre-génnyé is összeállhatna, olyan egységes a motívum-rendszere, a mű lezárása pedig novellisztikus.

Az egészet – akárhogyan is olvassuk – visszafelé értelmezi és helyezi keretbe az utolsó tragikus bejegyzés arról, hogy a bűnös állam szívtelen kiszolgálóival nem engedi, és nem is akarja átengedni a határon azt az embert, aki a haldokló anyját akarja meglátogatni. Hiába a viccek sorozata, az adomázó stílus, a történet – ne feledjük a könyv alapvetően az 1999-es bombázásokkal fonódik egybe – alapvetően tragikus. Tragikus azért is, mert – ahogy a szerző fogalmaz – "mindenki Slobo cinkosa volt", és hagyták, hogy a bombázások végeztével is hatalmon maradjon. A tragikus alaphangulattal, az azt érvénytelenítő ironiával, az esztétikai összetevőkkel talán máshol érdemes lenne foglalkozni, de ez itt és most tévút lenne, hiszen nem a megfogalmazás milyensége, hanem a téma súlya és megragadása az érdekes. A nyelvezetnél maradván azonban, érdekes még elidőzni annál, ahogy a bombázások idején kötelezővé tett propagandaszótárt megsemmisítő kritikával illeti, sőt nevetségessé teszi.

A bejegyzések általában egy-egy bombatámadásnak, ill. harci cselekménynek, a temerini eseményeknek vagy azok következményeinek apropóján születnek, a könyv azonban mégsem leltár. Nem a külvilág történéseinek a lejegyzése, hanem azoké a gondolatoké, ritkábban érzelmeké, amit mindezek szemlélőjükben ébresztenek, mégis ennek ellenére "epikailag hiteles", sőt lehet, hogy hitelesebb mindannál, amit az ob-

jektivitásra törekvő leírások eddig vagy ezek után is lét-rehoznak. A bejegyzések egyre súlyosabbak lesznek. És valóban, ha belegondolunk, a bombázások elején az egész – ahogy a szerző találóan fogalmaz – csak “képregényháború” volt, a bombázások elején még kiálltak az emberek az utcasarkokra az eget kémelve, hogy meglássanak egy repülőt. A háborúnak a súlya akkor vált reálissá, amikor elkezdtek az áramellátást megbénítani a grafitbombák. A fenti tény nem is túlon-túl érdekes és teljesen logikus, de mégis hajlamosak vagyunk megfélemezni róla. Többek között ezért érde-mes naplókat írni és olvasni is.

A szerző legjellemzőbb tulajdonsága kritizmus-a, és valóban bőven volt mit kritizálni akkoriban, sőt alig akadt valami, amit ne lehetett volna kritikával illet-ni. A kritikus értelmiségi, és egyben a nagyrészt függet-len attitűd a legnagyobb értéke a könyvnek. Valójában a szerző egyedül a VMDP politikájától nem független, ilyen szempontból tehát pártos ez a könyv, de ez nem véletlen, hiszen a VMDP politikáját jelentős mértékben Csorba Béla is alakítja, természetes, hogy ezzel kap-csolatban sem vesz fel semmilyen pózt. Kritikai mód-szerének lényege, amely egyben gondolkodásának is a módszere, hogy a valóság tapasztalatait összeveti a média által közölt hírekkel, miközben kérelmetlen lo-gikával él. Ezt ugyanúgy alkalmazza az események ki-értékelésében, mint a politikusok és nyilatkozataik megítélésében. A jugoszláviai magyarságnak aligha le-hettek más eszközei az igazság megismerésére, még akkor is, ha ez a módszer néha félrevezethet, hiszen azt nem veheti figyelembe, amit elhallgat minden fél. Mégis – még egyszer kiemelve – más módszert alkal-mazni nem volt lehetséges, és csak így léphetett ki a hírek féligazságainak pergő propagandarohamából. Er-ről egyébként ő és mások is lesújtó véleményen voltak, és nem csak a szerbiai háborús propagandáról, hanem a szenzációhajhász magyarországi kereskedelmi té-vékről, elsősorban a TV2-ről (“lánykori nevén” Csigaté-vé) és az információhiányban szenvedő közszolgálati hírforrásokról, noha a közszolgálati hírforrások megíté-lésében vannak pozitív elemek is. Az ebben az időben megnyilvánuló politikusok kemény kritikát kapnak, faj-ra, nemre, politikai hitvallásra és nemzetiségre való tek-intet nélkül. Egyik oldal felé sem elfogult, és nem is feltétlen híve egyik oldalnak sem. Amikor kell, kritizálja az albánokat, a szerbeket és a NATO-t is. Tudja pl., hogy a kosovói albánok között él a vérbosszú hagyománya. Egyaránt elutasítja a jugonosztalgia, de Hamvas vázlatosra sikeredett “homo balcanicus” képét is. Talán csak egy jelentősebb politikus “ússza meg” kriti-

ka nélkül, Orbán Viktor, de róla kevés szó esik. Még pártjának vezetője, Ágoston András is kap némi kritikát annak kapcsán, hogy túlságosan egyértelműen fogal-maz egy kanadai diplomatával folytatott beszélgetés-ben.

A könyv egyik vezérmotívuma Konrád György kritizálása. Konrád György valóban minden szempont-ból szerencsétlenül nyúlt a bombázások témájához, és a vezéralakja lett az első pillanatra nem egyértelműen annak tűnő, nyegle pacifizmusnak, ami egyben hazug is volt, abból kifolyólag, hogy lényeges elemek voltak ismeretlenek Konrád György számára. Mégis a Konrá-dot mentő körülmények ellenére szilárd támpontot ad az, hogy fellépése egy diktátor rendszerét védelmezte, és közben nem vette észre, vagy nem akarta észre venni, hogy maga a diktátor a rendszerével együtt, szükségszerűen vezetett azokhoz a szenvedésekhez, amelyek nem egyeztethetőek össze a pacifisták béke-vágyával sem. Milošević rendszerére jellemző volt, hogy az lett a hazafi, aki egyben sovinizta csirkefogó is. Hovatovább a győztesek gögje odáig terjedt, a kosovói cselekmények során is, hogy nem földelték el pl. Kosovón a halottakat. Milošević rendszere tehát egy volt a belső békétlenséggel, és bizonyos embercsoportok üldöztetésével. Ezen a vonalon azonban mélyebb-re is hatol, nekimenve annak az értelmiségi tabunak, miszerint csak az erőszak nélküliség hozhat valódi megoldást. Nagyon találó az a megállapítása, hogy a térség sorsát 1920-ban és 1947-ben is az erőszakkal, ill. az erőszakkal való fenyegetés alkalmazásával ron-tották el. Ha ez így van, akkor miért ne lehetne egy erő-szakos diktátor ellen erőszakkal fellépni? Persze mind-ez nem jelenti azt, hogy Csorba Béla az erőszak híve lenne, sőt nagyon zavarja annak a társadalomnak az erőszakossága, amiben élni kényszerül.

Végigolvasva a szöveget, az bizonyos, hogy az egyik legkárosabb jelenségnek az illúziókeltést tart-ja (ebben viszont a magyar politikusok kritikájának cél-pontjai), legyen szó akár a Csurka-féle határmódosítás felvetéséről, vagy arról, ha a Vajdaság autonómiájáról beszélnek. Többször aláhúzza, a Vajdaságban masz-szív szerb többség van, így hiú ábránd arról gondol-kodni, hogy a magyarságnak jelentős befolyása lehet ilyen helyzetben. Azt hiszem, ebben tökéletesen igaza van a szerzőnek, sőt én még tovább is mennék. Szer-intem ugyanis nincs értelme még annak a különbség-tevésnek sem, hogy őslakos vagy telepés szerbekről van-e szó. Pontosabban nem ez a választóvonal a to-leráns, demokratikus és az intoleráns, érzelmileg túlfű-tött, értelmileg pedig hiányt felmutató polgártársaink

között. A hamis illúziók keltése mellett a kishitűség és a nemzeti önfeladás zavarja. Csorba Béla a VMSZ-t és vezető politikusait ilyenek tartja, de a magyarországi pártok közül az MSZP-t is. Legyen szó akár politikai taktikáról, akár az európaiaktól remélt pozitívabb megítélésről a hallgatás fejében. Természetesen ez a vélekedés vitatható, megvitatásuk – az én naiv elképzelésem szerint – hasznos eredményre vezethetne, hiszen politizálni ugyanúgy nem lehet ideák nélkül, mint a lehetőségek véges voltának figyelmen kívül hagyásával. A kritikával szemben csupán egy kifogás emelhető, ez pedig az, hogy a kritika nem lehet cél, hanem eszköz a célok eléréséhez, persze ez nem egy naplón kérhető számon, hanem inkább a közéleti szereplésen. Kritikájának azonban nem elsődleges célpontjai a magyar politikások, hanem maga Milošević és az őt felszínen tartó tényezők összessége, a nyugati és a magyar politikások is ilyen összefüggésben kapnak kritikát.

A legmélyebb kritikához nem kisebb szerzőt hív segítségül, mint Kantot. Súlyossága miatt ki kell emelnünk ezt a gondolatmenetet. Nem szabad elfelednünk, hogy Milošević rendszere „állapotának törvénytelenége”, valamint saját polgárainak egy része ellen elkövetett „népirtó gyakorlata” miatt volt elfogadhatatlan és egyben veszélyes is szomszédjai és a világbéke számára. Noha e kritika kifejtésére a könyv vége felé kerül sor, kimondatlanul már az elejétől jelen van. A rendszer még a gyermekek álmait is megkeserítette, mint az a szerző legkisebb lányának élményéből kiderül. Csorba Béla tehát nem ellenzi egy pillanatra sem a légi csapásokat, szükségszerűnek tartja őket, hiszen egy olyan rendszer ellen folyik, amely felelőtlen, beszámíthatatlan és bűnös. Talán ezért sem inog meg abban a hitében, sőt meggyőződésében, egy pillanatra sem, hogy a bombázás okozója Milošević, és hogy a bombázás jogos, indokolt. Elutasítja azt a véleményt is, amely szerint a NATO-hadművelet afféle úri huncutság, amelynek kizárólagos értelme, hogy kipróbáljanak valami új fegyvert (noha természetesen nem hiszi, hogy ilyesmi nincs a dologban). Kiindulópontja, hogy Miloševićnek meg kell buknia, nem folytathatja a végtelenségig bűnös praktikáit. („Nem békeokmány, hanem kapituláció kell” – ahogy ezt meg is fogalmazza.) Mindebből két további dolog is következik. A NATO-bombázások nem ártottak a vajdasági magyarságnak, hanem megvédték, hiszen megmutatták, hogy nem lehet mindent megetetni a Nyugattal. Ezt a megállapítást enyhíti egy máshol kimondott értékelés, miszerint „Szlóbónak” a Vajdaságban nem halott indiánok kellene (mint Kosovón), hanem tűsz indiánok – azt hiszem az utóbbi volt a döntő

momentum abban, hogy a vajdasági magyarság nem szenvedett az albánokéhoz hasonló szenvedéseket, és ebben talán szerepe van a szerző által nagyon, sőt talán túlzó mértékben kritizált politikásoknak is. A másik következtetése az, hogy az ilyesfajta beavatkozásnak jóval előbb be kellett volna következnie, és hogy a Nyugat balgasága, valamint Milošević bűnei együttesen okozták a tarthatatlan helyzetet. Mindebben a nyugati pacifistákat is kritizálja, és a nyugati értelmiségi társadalom cinikus nihilizmusáról is beszél, hiszen a boszniai népirtások alkalmával „bölcse” hallgattak, és 1999-ben is a bombázások és nem a kosovói gaztettek ellen ágálnak. Mindazért, amit elmondott, nem tűnik a hatalommal szembeni jópofizásnak, amikor értetlenségét fejezi ki afelett, hogy akkor bombáztak le egy hidat, amikor azon vonat haladt keresztül, vagy amikor lakóépületeket találnak el. Nem jópofizás ez azért sem, mert elementáris erővel leplezi le a hadsereg „hősieségét”, amely iskolákba, kórházakba bújik el, ezzel veszélyeztetve azokat, akiket elvben védenie kellene. Logikus ebből a következtetése, hogy a hadsereg csak egy valamit védett, a diktátor rendszerét. A hidakon való hősiességet sem hagyja szó nélkül. Mindezt nem nehéz ugyan kritizálni, de el sem kell felejteni azt, hogy a hidakon tüntetők lényegében véve nem hajtottak végre hősiességet, hiszen tudott volt, hogy éppen akkor nem bombázzák azt a célpontot, és pl. Újvidéken abban a bizonyos órában, amikor leromboltak egy-egy hidat az oda vezető utak le voltak zárva. A hidak lebombázását érdekes módon értékelte, ugyanis azt mondta erről, hogy növelte a magyarság biztonságát, hiszen azt akadályozta meg, hogy a hadműveletek egy bizonyos pontján nagyszámú fegyverest lehessen Észak-Vajdaságba átdobni. Ezen a ponton lehetne elővenni azt az érvelést, miszerint bizonyára más véleménye lett volna a szerzőnek, ha pl. az újvidéki hidak mellett lakott volna. Mégis ha figyelmesen elolvassuk, megvan benne a megértés az újvidékiek gondolatai iránt is, csakhogy ez nem változtat azon az összefüggésrendszeren, amely a szerző véleménye szerint igazolja a bombázások jogosságát. Nem is hagyja az ún. „kollaterális” veszteségeket kritika nélkül. A könyvben végig jelen van az, hogy a NATO túl sok hibával „dolgozott”, és hogy ez vagy árulás, vagy egyszerűen balgaság, nemtörődomség. Még markánsabb az a véleménye, amiben az egész NATO-hadművelet logikai felépítményét kritizálja. Arról volt ugyanis szó, hogy a NATO nem csapott le a hadseregre magára, hanem a lakosság szenvedéseit fokozta, és a helyett, hogy kemény csapásokat mért volna a hadseregre, lakosság elleni, idegtépő hadviselést folytatott. Valóban szörnyű volt az, ahogy

mindkét fél a lakosság ellen viselt pszichológiai háborút, az egyik azért, hogy kitarson elnöke örültsége mellett, a másik meg azért, hogy eltérítse tőle – miközben nincs áram, víz, és a nagyvárosokban nejlonzacsókba csomagolt bűzbombák pukkannak, miután az emeltről így csomagolva dobták le az ürüléket. A pszichológiai háború preferálásának a magyarázatát abban találja, hogy nem akarták túlságosan legyengíteni az országot az esetlegesen agresszívan reagáló szomszédok miatt. A harcok lanygulásával a szerző lassan érzékeli, hogy a bombázások nem fognak döntő változást hozni, és hogy Milošević marad a hatalmon, ami pedig azt jelenti, hogy a vajdasági magyarságnak még rosszabb lesz (és valóban 2000-ig romlott a helyzet). Így váltak a támadók is Milošević cinkosaivá a rendszer további fenntartásában. Nem tér ki erre részletesen, de érezhető, hogy nagy elkeseredéssel tölti el az, hogy a NATO-bombázások úgy fejeződtek be, hogy Milošević a helyén maradt. Valójában ez a legszomorúbb fejleménye a bombázásoknak (természetesen leszámítva a nem is kevés egyéni tragédiát). Sajnos arról csak utólag elmélkedhetünk, hogy mi lett volna, ha a békemegállapodás helyett Miloševićnek kapitulálnia kellett volna, és ha nem játszhatta volna el ismét a béketeremtő szerepét, lehet, hogy ma, 2004-ben egészen másként festene a politikai élet ebben a szerencsétlen országban.

A könyv a szerb közéletet és értelmiséget is kritizálja, sajnos az észrevételei még ma is érvényesek. A tömegmegmozdulások sorozatát a középkori pestiskorszakra jellemző haláltánc (dance macabre) dekadenciájához és nihilizmusához hasonlítja. Nagyon találó ez a párhuzam, hiszen mi máshoz lehetne hasonlítani ezt a balkáni kocsmai "dalolva megyünk tönkre" attitűdöt. A szerb közélet felett mondott kritika azonban mélyebbre is hatol, megállapítva, hogy embertelenség hatja át a társadalmat. Érdekesek és újszerűek megállapításai, amelyek alighanem hasznosak lennének a szerb közélet számára is. Az egyik fő észrevétele, hogy a szerb társadalomban leértékelődött az élet, egyszerűen kevesebbet ér, kevesebbként élnek meg. Mindehhez a felelősségtudat és a bűntudat apálya, sőt, hiánya társul, amiből az következik, hogy a lelkiismeret-furdalás és megbánás is hiányzik a szerb társadalomból. Ezek a szavak nem csupán vélekedést jelenítenek meg, hiszen ha ez nem így lenne, akkor a szerb társadalomban nem csak annak az igénye merülne fel, hogy a magyarok ellen elkövetett 1944-es bűntettekkel vagy az albánok ellen elkövetett bűnök sorozatával nézzenek szembe, hanem annak is, hogy az egymáson elkövetett bűntetteket megpróbálják feldolgozni, hiszen –

és erre nagyon helyesen utal a szerző – pl. a partizánok magában Belgrádban is tízezreket gyilkoltak meg. Erről viszont alig van szó a szerb társadalomban, amelyből hiányzik az az óvatosság is, amit az indokolna, hogy számol a tévedés lehetőségével. A szerző diagnózisa szerint a szerb társadalom összeroppanhat a hamis mítoszainak a súlya alatt. Ebben némi önkritika is megnyilvánul, ugyanis nem felejt el megjegyezni, hogy a hamis mítoszeremtés hasonlít ahhoz, ami a magyar közéletben is folyt/folyik. A kilencvenes évekről mondta egy Tošić nevű demokrata politikus, hogy a szerb társadalom egy nem gondolkodó társadalom. Ehhez kapcsolható, hogy Csorba felveti a kollektív felelősség kérdését (miközben még véletlenül sem helyesli a kollektív büntetést). És valóban, ki a felelős, ha egy társadalom folyamatosan abszurd módon azokat támogatja, akik a romlását segítik elő? 2004-ben is megállapíthatjuk, hogy ez sajnos nem változott meg azóta sem, ebben felelős mind a szerb értelmiség, mind pedig a szerb nagypolitika. A 2000-es években sem változott az, ami megalakulása óta jellemezte az országot, nevezetesen, hogy a belgrádi politikai központ polipkarjai folyamatosan rontják, bontják a Vajdaság (és benne a vajdasági magyarság) helyzetét, egzisztenciáját, kedélyét, tartását, lehetőségeit stb.

A szerzőnek lesújtó véleménye van Szabadkáról, úgy véli, viselkedésével önmaga pusztulását okozza, és a biedermeier látszaton túl nem találja a megoldást saját problémáira. Csorba Béla erőssége az, ahogy át tud látni a magyarságot ért manipulációkon. A jugoszláv lét ugyanis belenevelt a magyarságba bizonyos tabu-axiómákat, ezeket később meglovagolva beleviszi valamilyen hazafias és álhazafias állásfoglalásba, ami a rendszer továbbélését segíti elő azáltal, hogy belekényszeríti a magyarságot "szertartásos politikai ráolvasás"-okba. A kényszerítő elemek át nem látása okozza, hogy torz lelki, torz tudatú ún. egyszerű emberek, riportalanyokként is képtelenségeket mondjanak, ha mikrofont tolnak az orruk alá (legyenek akár szerbek, akár magyarok), pl., hogy a nehézségek hatására az alkalmatlan elemek ki fognak lógni a társadalmunkból. Sajnos sokszor a politikai elit és az értelmiség sem segíti a tisztánlátást, sőt még az irodalom és a kultúra sem egyéb édeskés cukormáznál. Ennek a kóros megnyilvánulása az az attitűd, amely abban is kifejezésre jutott, hogy a szerb közéletben, de az egyének szintjén is működött a következő felfogás: Miféle emberi jogok?! Veszélyben a szerb haza! Azt hiszem valójában ennek a kijelentésnek az ellentéte az érdekes a kisebbségek számára: Miféle haza, ha veszélyben az emberi jogok!